

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.02.051>
УДК 811.161.2'27

М.О. ГОНТАР, кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник
відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: hontar.m@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1768-2805>

СТАВЛЕННЯ ДО МОВ УКРАЇНЦІВ РІЗНОГО ЕТНІЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

У статті на матеріалі мовних біографій громадян України різного етнічного походження виявлено особливості їх ставлення до української та російської мов. Установлено, що це ставлення формується та змінюється протягом життя людини передусім під впливом таких чинників, як мовне середовище, освіта і близькі люди. Потужним фактором таких змін стали суспільно-історичні події: Революція Гідності, війна Росії проти України (із 2014 р.), повномасштабне вторгнення 2022 р. Зафіксовано різні прояви відчуження від агресора та його мови: засудження загарбницьких дій, дистанціювання від російської культури, зокрема літератури, перехід на українську мову тощо.

Ключові слова: ставлення до мов, соціолінгвістика, двомовність, українська мова, російська мова, російсько-українська війна.

Стан функціонування мови в суспільстві значною мірою залежить від того, як сприймають цю мову громадяни, як ставляться до її різновидів, з якими цінностями пов'язана мова в їхній свідомості. У суспільствах, де в комунікативному просторі функціуює дві й більше мов, важливим є ставлення до кожної з мов та її носіїв, до дво- / багатомовності, а також до змішаного мовлення.

Саме ці та інші аспекти досліджує такий розділ соціолінгвістики, як *ставлення до мов* (англ. *language attitudes*). Ставлення до мов впливає на мовні наміри людей, мовну поведінку та на те, як окремі громадяни чи певні групи сприймають заходи мовної політики, а відповідно й на ефек-

Цитування: Гонтар М.О. (2024). Ставлення до мов українців різного етнічного походження під час повномасштабної війни. *Українська мова*, 2(90), 51–68. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.02.051>

© Видавць ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

тивність такої мовної політики. На думку британського вченого К. Бейкера, «статус, цінність та важливість мови найчастіше й найлегше визначити через ставлення до неї. Таке ставлення може бути визначене на індивідуальному рівні чи на рівні групи або спільноти» (Baker, 1992, p. 10).

Мета розвідки — дослідити ставлення до української і російської мов громадян України різного етнічного походження, висловлене в їхніх мовних біографіях, простежити особливості формування цього ставлення, його чинники, а також зміни у ставленні до мов громадян із рідною російською мовою після початку повномасштабної війни Росії проти України.

Проаналізовано 4 мовні біографії (1 респондентка російського походження з рідною російською мовою та подвійною російсько-українською етнічною ідентичністю, 1 респондентка — представниця російського етносу з рідною російською мовою та українською як другою рідною, 1 респондент — азербайджано-українського походження з рідною азербайджанською мовою і другою українською, а також 1 респондентка вірмено-українського походження, народжена у Грузії, з рідною російською мовою). Записи інтерв'ю для реконструкції мовних біографій зроблено у два етапи. Під час першого етапу наприкінці 2021 р. з усіма респондентами записано інтерв'ю. Ці записи використано передусім для аналізу чинників формування ставлення до мов. На другому етапі з трьома респондентками, для яких рідною є російська мова, записано ще по одному інтерв'ю після 24 лютого 2022 р. На підставі цих повторних інтерв'ю встановлено зміни у ставленні до української та російської мов після повномасштабного вторгнення російських військ в Україну.

Вивчення різних проблем ставлення до мов має тривалу історію. Одна з останніх публікацій узагальнювального характеру — «Toward a Century of Language Attitudes Research: Looking Back and Moving Forward» («До сторіччя дослідження ставлення до мови: погляд назад і рух вперед») (Dragojević, Fasoli, 2021). У цій розвідці проаналізовано перші в західній науці праці 30-х років ХХ ст., у яких зроблено спробу перевірити, чи можуть люди робити надійні та точні судження про особистість мовців, спираючись лише на голос (Allport & Cantril, 1934; Pear, 1931).

Період активного зацікавлення проблемами ставлення до мов розпочався в 60-х рр. ХХ ст. Зокрема, на цей час припадає застосування В. Ламбертом методу «підібраних масок» для аналізу оціночних реакцій студентів на мовлення англійською та французькою мовами (Lambert, 1960), а також опублікування праці В. Лабова, присвяченої соціальній стратифікації англійської мови Нью-Йорка (Labov, 1966) тощо. Відтоді фахівці із соціолінгвістики і лінгвістичної антропології звертаються до вивчення ставлення до мов, досліджуючи різні аспекти цієї проблеми.

Питанням ставлення до мов в українському суспільстві присвячено низку розвідок українських і закордонних науковців. Американська дослідниця проблем лінгвістичної антропології Л. Біланюк вивчала підсвідоме ставлення українців до української, російської та англійської мов методом «підібраних масок» (Bilaniuk, 1997). О.М. Палінська з'ясовувала ставлення мовців до «львівського мовлення» (Палінська, 2012) та до українсько-

російського мішаного мовлення (Палінська, 2020). Ставлення до цього різновиду мовлення та до української і російської мов в українському суспільстві також проаналізували Г. Гентшель і Я. Целер (Гентшель, Целер, 2017). Т.В. Кузнєцова дослідила ставлення до української мови, застосувавши формалізований контент-аналіз популярних інтернет-видань Одеси 2014—2021 рр. (Кузнєцова, 2022). Ціла низка праць політолога В.М. Кулика присвячена з'ясуванню мовних настанов українців у різні періоди незалежності нашої держави на матеріалі масових опитувань і фокус-групових дискусій (Кулик, 2007; Кулик, 2015; Кулик, 2017; Kulyk, 2011). Л.Т. Масенко та Г.М. Залізник вивчили ставлення мешканців столиці до української мови як державної в умовах її конкуренції з російською (Залізник, Масенко, 2001). Ставлення мовців до української мови як атрибута державности, престижності спілкування в Україні українською та російською мовами загалом та в різних сферах комунікації проаналізували соціолінгвісти Інституту української мови НАН України у співпраці із соціологами (Соколова, 2023а). Питання ставлення до мови у зв'язку з поняттям мовної свідомості порушено у працях Г.М. Яворської (Яворська, 2000) та П.О. Селігея (Селігей, 2012), у зв'язку з поняттям мовної поведінки — у розвідці О.І. Михальчук (Михальчук, 2015). Ставлення до різновидів української мови в українській спільноті у Великій Британії вивчала К. Гарісон (Harrison, 2021a; 2012b). Повномасштабне вторгнення російської армії на територію України спричинило значні зміни у свідомості українців, що їх досліджували С.О. Соколова (Соколова, 2023б), О.Е. Пчелінцева (Pchelintseva, 2023) та ін.

Для вивчення ставлення до мов застосовують методи, що представляють три дослідницькі техніки (Ryan, 1988; Cargile, 1994; Garrett, 2010; Kircher, 2022). Суть першої техніки полягає в аналізі суспільного ставлення до мов. Цей аналіз є важливим джерелом інформації про статус і цінність мовних різновидів. До методів, які представляють техніку аналізу суспільного ставлення до мов, належать спостереження, включене спостереження, етнографічні дослідження, аналіз державної мовної політики, а також літератури, урядових та ділових документів, дискурс-аналіз друкованих ЗМІ, контент-аналіз соціальних мереж. Друга техніка передбачає непрямі методи, серед яких найбільш популярним є метод «підібраних масок». Третя техніка — застосування прямих методів отримання інформації про ставлення до мов — полягає у відкритому опитуванні людей про їхнє ставлення до мов за допомогою питальника, під час інтерв'ю чи фокус-групової дискусії. Прямі методи дають змогу отримати інформацію про конкретне ставлення: до мови, діалекту, до перемикування мовних кодів, конкретної вимови, граматичних моделей чи вибору лексики.

У нашій розвідці ставлення до мов проаналізовано на матеріалі мовних біографій. Із респондентами проведено мовнобіографічні напівструктуровані інтерв'ю. Такий тип інтерв'ю за низкою параметрів відрізняється від інших інтерв'ю, зокрема від вільного та структурованого. На відміну від вільного інтерв'ю, яке максимально наближене до невимушеної розмови, у дослідника для запису напівструктурованого інтерв'ю вже є на-

перед сформульований список запитань для того, щоб отримати якомога більше потрібної інформації, яка його цікавить щодо певних аспектів мовного життя респондента. Безпосередньо під час інтерв'ю дослідник може змінювати послідовність запитань, реагуючи на хід розповіді респондента, даючи йому можливість висловитися. Водночас дослідник із контексту розмови може зрозуміти, що деякі запитання недоречно ставити саме цьому респондентові, і пропускає їх, ставить уточнювальні запитання чи додає нові, які в нього виникають під час записування інтерв'ю. Запитання стосуються до всіх етапів життя людини, від дитинства і до моменту інтерв'ю, проте не обмежуються лише цим часовим проміжком, адже мовне життя цієї людини пов'язане із життям інших — представників попередніх поколінь мовців у його родині. Частиною мовної біографії можуть бути також запитання про мовні наміри мовця, його бачення мовної ситуації в майбутньому. Мовна біографія постає не просто як констатація певних подій на момент інтерв'ю, а як ланцюжок подій «вчора — сьогодні — завтра». І для кожної людини він свій. Так будь-яка мовна біографія стає унікальною історією.

Термін *мовна біографія* розуміємо як історію мовного життя конкретної людини, сформовану подіями, пов'язаними з мовою, її ставленням до мови, мовним вибором у різних ситуаціях або глобальніше — на певних етапах життя, реакціями інших на цей вибір.

Науковці зазначали, що інтерв'ю має важливе значення для дослідження проблем ставлення до мов: «Вони можуть вивести на перший план як спільні риси і спільне розуміння між учасниками, так і різні точки зору навколо центральної теми. Завдяки своїй гнучкості та відносній спонтанності інтерв'ю можуть не лише підтвердити або поглибити знання, які дослідник сформував про досліджувану тему до проведення інтерв'ю, але й висвітлити абсолютно нову інформацію, нові теми або нові виміри вже існуючих знань... Інтерв'ю створює простір для учасників, де вони можуть говорити про свої погляди на мову власними словами і будувати власні наративи на основі життєвого досвіду» (Karatsareas, 2022, p. 101).

Поняття «ставлення до мов» (language attitudes) — похідне від поняття «ставлення» (attitudes), що є одним з основних понять соціальної психології вже багато десятиліть. «Ставлення (attitudes) — це гіпотетичний конструкт, що його застосовують для пояснення напряду й сталости людської поведінки» (Baker, 1992, p. 10).

Ставлення до мов кваліфікують як «будь-який афективний, когнітивний чи поведінковий показник оціночних реакцій щодо різних мовних різновидів і їхніх носіїв» (Ryan, 1982, p. 7). У витлумаченні зазначено важливі компоненти ставлення до мов: афективний (почуття до об'єкта), когнітивний (думки й уявлення) та поведінковий (готовність до дії). Проте перелік об'єктів таких оціночних реакцій значно ширший: це і ставлення до застосування конкретної мови, до мовного варіанта, діалекту чи стилю мовлення; до вивчення нової мови; до мови меншости, мовної групи, спільноти чи меншини; до мовних уроків; до мовних преференцій;

ставлення батьків до вивчення мови їхніми дітьми, до білінгвізму; питання формування ставлення і його змін. Перелік і стислий аналіз праць із цієї проблематики можна знайти в публікаціях (Agheysi, Fishman, 1970; Baker, 1992; Dragojevic, Fasoli, 2021).

Ставлення до мов динамічне, воно не формується миттєво, а трансформується протягом тривалого часу з плином життя людини: «Ставлення до мов може змінюватися шляхом повільної еволюції та поступового розвитку. Воно також може робити “хвилеподібні” повороти, подібні до раптового релігійного навернення. Ставлення до мов може змінюватися через внутрішнє мислення, але частіше воно змінюється під впливом соціального середовища» (Baker, 1992, р. 97).

Причини таких змін привертають увагу дослідників. Зокрема, К. Бейкер зазначав, що для об’єктивного аналізу змін у ставленні до мов поряд із соціально-психологічним підходом варто застосовувати також історичний підхід. Перший зосереджується на індивідуальних і малих групових змінах, тоді як другий — на причинах зміни ставлення до мови всього суспільства впродовж десятиліть і століть. Соціолінгвістичні, політичні та географічні пояснення так само важливі для розуміння змін у ставленні до мов. Історія знає багато прикладів, коли значні суспільні зміни впливали на зміни у ставленні до мов. Надзвичайно важливим чинником є інституційний: статус мови в державі, функціонування її в різних сферах суспільства, навчання цією мовою в закладах освіти (там само, р. 98—99). Потужним фактором формування та зміни ставлення до мов у сучасному інформаційному світі є ЗМІ та соціальні мережі.

На формування ставлення до мов впливають також важливі люди (батьки, родичі, друзі), мовне середовище, обставини життя людини. На думку П. Гаррета, «ставлення до мов — не успадковане, а набуте. Важливими джерелами ставлення є особистий досвід і соціальне оточення... Батьки та вчителі можуть відігравати певну роль у розвитку такого ставлення на особистісному рівні, свідомо чи ні. Батьки можуть демонструвати схвалення або згоду, коли їхні діти висловлюють погляди, з якими вони самі погоджуються» (Garrett, 2010, р. 22).

Демонстрацією впливу близьких людей на формування ставлення до мов слугує мовна біографія азербайджанця, який 17-річним юнаком переїхав до українськомовного селища Чорнобаю Черкаської обл. Респондент розповів, що його мати-українка, переїхавши до Азербайджану разом із чоловіком, вивчила азербайджанську мову й традиції, і її всі за це поважали, уважали «своєю»: *«Вона себе вела, як азербайджанка. Люди уважали, шанували її... Вона по-українськи і по-азербайджанськи... Дівчата виходили замуж, то вони между собой общались по-українськи»*¹ (Т., азерб., ч., 51 р., Чорнобай, Черкаська обл.).

¹ Базова мова респондента — українська, він розмовляє з помітним азербайджанським акцентом, його мовлення містить елементи місцевої говірки й суржику, росіянізми він здебільшого вимовляє в українському фонетичному оформленні, передаємо їх графікою базової мови респондента.

Спочатку до України переїхав жити старший брат респондента, а згодом і він. Брат респондента пояснив йому, що якщо він хоче жити у спільноті українців, то повинен вивчити українську мову і послуговуватися нею: *«Брат заборонив мені азербайджанський, тому що давай по-українські будемо говорити, щоб ти учився по-українські. Тому що якщо ти хочеш тут жити, то давай по-українські будемо балакати»* (Т., азерб., ч., 51 р., Чернобай, Черкаська обл.).

Вони так само, як і їхня мати, перейняли модель прихильного ставлення до культури й мови країни, яка стала їхньою новою Батьківщиною. Респондент, мусульманин за релігійними переконаннями, відвідує, крім мечеті, також православну церкву: *«Мусульманин. І паски святить хожу, а як же?»*. Він розмовляє місцевим різновидом української мови і захоплюється літературною мовою священника із цього селища:

М.Г.: *Коли ви почали вчити українську мову тут, як вам це давалося і що вам у цьому допомагало?*

Т.: *Я люблю, коли хтось на чисто українській розмовляє, я отак сижу слухаю. Дуже подобається.*

М.Г.: *А де ви чуєте?*

Т.: *По тільвізору. І батюшка, чітки вони по-українські говорять. Я роботу оставляю, слухаю. Мені нравиться.*

М.Г.: *А тут, у Чернобаях,² не так чисто говорять?*

Т.: *Не, ну говорять, єсть чисто говорять, єсть так, нечисто. Наприклад у Чернобаях мені нравиться батюшка Орест говорить. Як говорить! Просто я стою слухаю. Не знаю, мені нравиться»* (Т., азерб., ч., 51 р., Чернобай, Черкаська обл.).

Водночас важливе значення має мовне оточення. Позитивне ставлення до української мови в респондента з'явилося, саме коли він оселився в Україні в українськомовному середовищі, а в дитинстві він не хотів нею розмовляти: *«Мама українка. Вона по-українські говорила. Я завжди говорив мені не нравиться. А потім пришлося приїхати в Україну на місяць в отпуск, ну в гості. І тут мені подобалося, я остався. А тепер люблю і українську мову, люди добрі і так далі...»*. Респондент також розповідав, що мама *«виписувала газети українські»*, учила дітей читати, *«казала: читайте, вчіться, діти, може колись поїдете в гості, легше буде говорити. А я кажу... я нікагда не паєду, я буду жити в Азербайджане»* (Т., азерб., ч., 51 р., Чернобай, Черкаська обл.).

Для респондента спілкування українською мовою — це вияв поваги до людей, які тут мешкають. Він розповів про розмову з іншим азербайджанцем: *«Если Округ нас больше людей, то я стараюсь по-українські говорити... А він говорит: Почему ты азербайджанец по-українски? — Кажу: потому что тут украинцы рядом. Бачиш, ми стоїм балакаєм. Ми должны по-українські говорити, щоб вони поняли... в уважение к украинцам треба говорить по-українські»³* (Т., азерб., ч., 51 р., Чернобай, Черкаська обл.).

² Дослідниця і респондент застосовують ненормативну форму М. в. назви населеного пункту Чернобай у Чернобаях, яка побутує в усному мовленні місцевих мешканців. Ця форма утворена від паралельної назви селища Чернобай.

Цей уривок розповіді містить укралення російською мовою без української фонетичної адаптації, адже інформант переповідає розмову, яка відбувалася російською. Імовірно, що інший азербайджанець, окрім азербайджанської мови, послуговувався саме російською, а не українською мовою. Інформант Т. пристосовувався до співрозмовника і перемикав мовний код на російський.

Хоч на момент запису інтерв'ю респондент послуговувався в побуті переважно українською мовою, проте з мовної біографії бачимо, що з російською мовою він стикався ще в дитинстві: у школі були уроки російської мови, у його оточенні *«і російський балакали, і азербайджанський балакали»*. Після переїзду до України його призвали до армії, він служив у підрозділі з українцями, *«і по-українські, й по-російські в армії говорив. Потом уже на російський перешов в армії»* (Т., азерб., ч., 51 р., Чорнобай, Черкаська обл.). Російською він спілкувався відразу по приїзді до Чорнобаю, поки не вивчив української мови. Отже, для нього, як і для багатьох людей, які зростали в Радянському Союзі, мовою міжнародного спілкування була російська.

Крім мовного оточення, на ставлення до мов впливають суспільно-історичні та психологічні чинники, прикладом чого є мовна біографія респондентки С. Із першого інтерв'ю, записаного у вересні 2021 р., дізнаємося, що вона переїхала з Росії до Києва в 1996 р., тоді їй було 28 років. Хоч респондентка перебувала в переважно російськомовному оточенні, проте періодично стикалася з українською мовою в різних ситуаціях. Вона намагалася вступити до вишу і слухала лекції українською мовою з історії України перед іспитом, але не змогла його скласти через брак знань державної мови. Респондентка С. згадувала, що чула українську мову в пологовому будинку і її дивували певні слова. Вона розповідала про російсько-українську двомовність дочки і принципову позицію її класного керівника спілкуватися з батьками винятково українською. Українською також послуговувалася родина близьких друзів її батьків. Інформантка мала бажання вивчати й використовувати українську мову, читала книги, намагалася розмовляти українською з друзями й колегами. Проте майже все її оточення послуговувалося російською.

Респондентка С. розповідала: *«Я працювала рік на фірмі, великай, розмовляють всі російською. Я хожу і кажу, спрашиваю, а в чём собственно дело?³ Обьясните мне! Ну ладно я русская... Чому? Ну как бы уже отдельная страна, независимая, свой язык. Чому? А нам так удобно. Я проработала на фирме десять лет, на русском. Деловодство да, уже по закону требовалось документы*

³ Окремі іншомовні слова чи цілі фрази у висловлюванні базовою мовою: в українське мовлення російською, а в російське українською, які зберігають своє оригінальне фонетичне оформлення, записано графікою мови-оригіналу і виділено напівжирним.

⁴ Базова мова першого інтерв'ю респондентки С. — російська. Окремі фрази і слова у висловлюванні — українською в українському фонетичному оформленні, але з російським «аканням».

вести українською мовою, як би да, а-а общались все между собой... Вообще не звучала, никак, нигде... У меня был послыл..., я книжки читаю, я люблю, у меня какое-то было внутреннее, я хотела. Я приставала к своим подругам. Я говорю: давайте вы со мной будете говорить, и я вот как бы чтобы была практика... Был какой-то период они пытались, потом они поняли, что пока я выговорю фразу..., то быстрее будет, когда я им по-русски расскажу, и на этом всё закроем» (С., рос., ж., 54 р., Київ).

Згодом респондентка почала відвідувати безкоштовні курси української мови: *«Я потім пішла знайшла курси. Это уже было-о... чи десятый чи одиннадцатый. Это было я еще працювала. То есть это было моё, я хотела, пошла именно для разговорного языка... потім нам даже сертификаты вручали, правда я не дошла. Мне он не нужен. Ну нет как бы смысла, я же ходила не для сертификата» (С., рос., ж., 54 р., Київ).*

Як бачимо, респондентка С. мала внутрішню мотивацію до вивчення української мови, вона багато разів наголошувала: *«У меня был послыл..., я люблю, у меня какое-то было внутреннее; это было моё, это не было обязалово, что ты должна или что там. Я этого хотела... это не от страха, потому что тебя не возьмут на работу, мне хотелось..., вот я получала удовольствие»*. На запитання, чи не було спротиву до вивчення української мови, респондентка досить емоційно відповіла: *«СпрОтів почався після революции, когда начали заставлять, тогда начался спрОтів. Когда это было моё, я хотела, я разговаривала... Как бы вот когда у меня есть **настрій**, тогда я могу как бы и полчаса, и час говорить. А когда у меня его нема, а мне говорят от ты должна! (стукає кулаком по столу). Я никому ничего не должна!.. Как только вот начали тебя заставлять и тоже ущем... ну не то, что ущемляют, за 25 лет жизни в Украине никто меня не ущемлял, но когда тебе рассказывают, что ты не такая, что ты второсортная, что у тебя там какая-то **и Елена**, потому что там, у тебя начинается отторжение.*

М.Г.: Хтось із людей чи по телебаченню?

С.: Ну, во-первых, да, это льётся со всех каналов, о том, что те кто там кто до сих пор не освоил, это либо враг, который значит на твоей земле до сих пор не знает языка, либо у него что там с мозгами не так. Ну вот и был момент, когда мои непоследовательные подруги... А потом, когда случилась революция, вдруг стало понятно, что русские они же сволочи вообще по природе своей изначально. И вот это вот полилось... тут как-то стало очень странно и очень обидно.

М.Г.: Прямо вони вам так...?

С.: Не так, ну они не мне в глаза / но это же в постах! вот когда я услышала из уст своей подруги про шелепу, вот тут меня совсем перемкнуло.

М.Г.: Про що почули?

С.: ШелЕпи не так стоят, не может освоить, потому что там что-то не так» (С., рос., ж., 54 р., Київ).

Хоч респондентка говорила, що негативу до української мови в неї немає, але в її висловлюваннях відчувалася образа, і вона зазначила, що припинила читати українські книжки.

Як бачимо з мовної біографії С., її ставлення до мов є наслідком поєднання різних суспільно-історичних і психологічних чинників: Революція Гідності 2014 р. вплинула на національну та мовну свідомість громадян України, зокрема й на подруг респондентки. Вони усвідомили себе українцями, почали послуговуватися державною мовою. Анексія Росією Криму та початок російсько-української війни на Сході України спричинили негативне ставлення багатьох українців до Росії, росіян, російської мови. Негативні оцінні фрази про носіїв російської мови поширювалися через соціальні мережі, подруги респондентки також різко висловлювалися із цього приводу. І хоч безпосередньо їй ніхто не дорікав її російськомовністю та належністю до російського етносу, вона сприймала висловлювання подруг як образу і вбачала в цьому тиск, примус до використання української.

Водночас С. зазначала, що має подвійну етнічну ідентичність — «50 процентов русская, 50 процентов украинка», — оскільки її бабуся родом з України, яку ще зовсім маленькою привезли до Зеленого Клину, урятувавши від голоду. Бабуся української мови не знала. Респондентка дізналася, що бабуся була україркою, лише після переїзду до України під час оформлення громадянства.

Після початку повномасштабної війни С. разом із батьками виїхала з України за кордон. Наведемо уривок із другого інтерв'ю (жовтень 2022 р.), де респондентка говорить про свої почуття стосовно війни і про внутрішню боротьбу: «**Ну розумієш, нема** плохих народів, єсть плохие люди. Я не то что не пытаюсь кого-то оправдывать, я негодую. У меня такая ненависть, я в жизни не ожидала от себя, что такое чувство может, у меня же там есть родственники, есть друзья. Меня выворачивает наизнанку от того, что происходит. Это то, что не укладывается. Эти нелюди... Вот очень много людей, которые с начала войны... отвернуло, перешли на украинский только потому, что случилась война, вот это великое горе, которое нас всех накрыло. У меня нет такого, чтобы я принципиально с 24 лютава⁵ российский забыла напрочь. Меня колбасит, мне плохо от того, что там происходит, но меня нельзя разорвать на две части. Я не могу, внутри идет борьба. Еще раз, я не оправдываю, я не могу отрезать половину себя. Я 50 процентов русская, 50 процентов украинка» (С., рос., ж., 54 р., Київ).

Міграція, перебування серед «чужих» посилили відчуття зв'язку з українським народом. Респондентка розповідала про свій досвід: «**Ну ми ж** приїхали в березні, березень, потім квітень, народ масово **заселявся и уезжал**, було багацько, отак прямо їдеш і розумієш, що тут всі свої, всі!. А там просто табуном народ їде, і ти розумієш, що це все **граждане України**» (С., рос., ж., 54 р., Київ).

Хочемо звернути увагу, що друге інтерв'ю респондентка намагалася давати українською мовою, але в момент емоційної напруги перейшла на російську. Це контрастує з першим інтерв'ю, під час якого вона розмовляла російською мовою з поодинокими вкрапленнями української.

⁶ Українське слово в російському фонетичному оформленні.

Вплив суспільно-політичних подій на ідентичність та ставлення до мови можемо простежити й у мовній біографії респондентки І., яка мешкає на Київщині в м. Обухіві. Вона народилася в Росії. Ще дитиною разом із батьками приїхала до України, родина мешкала у військовому містечку в Чернігівській області. Навчання у школі було російською мовою, від вивчення української мови респондентку звільнили, вивчала лише українську літературу. У музичному училищі навчання було тільки російською. Респондентка І. разом із чоловіком деякий час мешкала в Києві, де до школи з російською мовою викладання пішла її старша дочка. Менша дочка пішла вже до школи з українською мовою викладання в м. Обухіві. Дочці дуже подобався предмет «українська мова», вона охоче читала книжки українською, згодом стала студенткою історичного факультету, «вільно спілкується, і думає, і **хорошо** говорить, і читає, і нас спонукає...»⁶ (І., рос., 54 р., ж., Обухів, Київ. обл.). Респондентка І. вважає, що саме дочка посприяла її зацікавленню українською мовою: «Напевно це **благодаря** молодшій дОчці, шо вона якісь книжки мені підсовувала, там радила якісь книжки». Коли діти підрости, респондентка вирішила здобути вищу освіту. Навчання в університеті відбувалося переважно українською мовою. Державною мовою оформляли і документацію в закладах музичної освіти, де вона працювала. У родині послуговувалися двома мовами: із чоловіком спілкувалася російською, з дочками — обома мовами, згодом з онуком — українською.

Наводимо уривок інтерв'ю з респонденткою І., записаного в червні 2022 р.

М.Г.: Яку мову ви визначаєте як свою рідну і як основну-неосновну?

І.: Я вже не можу сказати, яка в мене основна-неосновна. Мені вже іноді немає значення, на якій я мові розмовляю. Я зазвичай переходжу на ту мову, на якій спілкуються зі мною. Все ж таки зараз я налаштовуюся більше на українську мову. Ну і зазвичай події наші такі іще більше нас спонукають до того, щоб ми все ж більше спілкувалися українською мовою. Хоча є люди, які так і спілкуються. Я зараз багато на волонтерстві, там і люди, ну деякі, якось я так для себе помітила, паралелі між мовою і подіями ніяк, ніяк... Бачу, що багато людей намагаються перейти, ну розмовляють не так українською, як я, але теж намагаються. Це відчутно. А от мене вразила молодиша за мене жінка, десь років на десять, і вона ну так вперто спілкується російською мовою. І до речі, коли розмова така була, вона не бачить нічого, ніяких паралелей (І., рос., 54 р., ж., Обухів, Київ. обл.).

Перехід із російської мови на українську респондентка сприймала як природний процес за умов російсько-української війни. Вона рефлексувала про це, обговорювала з іншими, дивувалася, що є люди, які не бачать зв'язку між країною-агресором і застосуванням російської мови. Респондентка І. також намагалася розірвати свій зв'язок із російською культурою, віддала свою бібліотеку російськомовної літератури на перероблення.

⁶ І. під час інтерв'ю розмовляла українською мовою з поодинокими вкрапленнями російських слів.

М.Г.: Чи з'явилися у вас якісь емоції, позитивні чи негативні, до української чи до російської мови, чи змінилося ставлення до мови або до мовців?

*І.: Більше вживати українську мову. Я вже вам більше скажу. Якось довго в мене руки опускалися щось робити..., я себе налаштувала тільки тому, що почала займатися з учнями..., досить недавно я сама там прибирання робила, то я збрала всі книжки, російську **літературу**, і поклала їх на макулатуру. Таке в мене було...*

М.Г.: Відторгнення? Небажання читати й бачити?

*І.: Ну да. Що нам кажуть: ми от така культура-така культура! А яка ж ви культура, яка спонукала своїх **соотечественников** прийти з війною? Ну що це за культура?.. (І., рос., 54 р., ж., Обухів, Київ. обл.).*

Варто зазначити, що ця респондентка й під час першого інтерв'ю в листопаді 2021 року пов'язувала мову з ідентичністю і міркувала про зміни у свідомості українців після Революції Гідності:

*І.: У нас завжди було більше **расійськамовних**⁷, хоча може і ні, хоча може і **пійсят на пійсят**, ну вот я так. А деякі українці які теж, ну я **не** буду казати хто, **вот конкретно**, сказав я тільки українською спілкуюсь, хоча рідна сестра викладачки цієї теж живе в Москві.*

М.Г.: Тобто це особисте рішення людини на користь української?

І.: Да-да. Ну це ж може Майдан трохи змінив людей.

М.Г.: Тобто ви бачите якісь зміни в психології людей? Зміни у ставленні до мов, до сприйняття?

І.: Може ця ситуація дала нам все ж таки, я дивлюсь даже на свого чоловіка, все ж таки українців ідентифітич...

М.Г.: Ідентичність?

І.: Да ідентичність українців проявилась от після Майдану, все ж таки... (І., рос., 54 р., ж., Обухів, Київ. обл.).

Водночас респондентка І. висловила побоювання, що російську мову можуть заборонити в Україні, а вона не хотіла б цього, бо її найближчі родичі, батьки і рідна сестра, мешкають у Росії, з ними вона спілкується російською.

Про свій перехід на українську мову зазначила респондентка М. Вона народилася у Грузії в родині вірменина й українки, мова спілкування в родині була російська, із родиною батька М. розмовляла вірменською, вивчала як предмети у школі грузинську й німецьку. Коли М. було 12 років, її родина змушена була залишити Тбілісі і переїхала до України. Респондентка пішла до школи в м. Лубнах Полтавської обл., де мешкала її бабуся. Навчання у школі відбувалося українською мовою. М. поступово вивчала українську мову, проте спілкувалася і у школі, і вдома російською. Бабуся — учителька російської мови й літератури на пенсії — заохочувала М. читати російську літературу і тренувала її виразно декламувати твори російських поетів. М. за кілька років удалося опанувати українську мову. Вона вступила до медичного училища, згодом до медичного університету

⁷ Українське слово в російському фонетичному оформленні.

та здобувала професію українською мовою. Респондентка М. працювала лікарем, викладала і проводила наукову діяльність, активно застосовувала державну мову, але мовою комфорту, спілкування з батьками й сином, із друзями була російська. Зміни відбулися після повномасштабного вторгнення російської армії в Україну.

М.Г.: Чи змінилося ставлення до мов після 24 лютого 2022 р.?

М.: Змінилося, я перейшла майже повністю на українську.

М.Г.: А які були міркування чи почуття?

М.: Злість. На Росію, на росіян, все, що з ними пов'язано.

М.Г.: І відповідно такі почуття до мови?

М.: Ну да.

М.Г.: Я пам'ятаю, що російська мова була для вас важлива, ви хотіли, щоб дитина нею розмовляла.

М.: Ну папа мій не вивчить українську, вдома все одно ми розмовляємо російською. Але все більше і більше з дитиною я починаю говорити українською, і на роботі, і з друзями я намагаюсь перейти на українську мову.

М.Г.: А як реагують на це ті, з ким ви раніше спілкувалися російською?

М.: Нормально. Нас багато, хто перейшов. Якщо раніше я дивилася серіали без розбору, то зараз намагаюсь шукати українською. Я навіть ввожу в пошук «онлайн українською» (М., рос., 41 р., ж., Обухів, Київ. обл.).

Респондентка М., на відміну від респонденток С. та І., не є етнічною росіянку. Для М. російська була радше мовою звички, мовою спілкування в родині, але не сполучною ланкою зі своїм етносом, адже її батьки — вірменин і українка. Вона залишає російську лише для спілкування з батьками літнього віку, а із сином намагається розмовляти українською. І це є показовим, оскільки під час першого інтерв'ю вона зазначила, що не уявляє своє спілкування із сином лише українською.

Важливим чинником формування ставлення до мов, що його назвали в мовних біографіях респондентки з рідною російською мовою, є освіта. І це стосується не лише здобуття освіти респондентками, але й мови освіти їхніх дітей. Навчання протягом кількох років в українськомовній школі, згодом у медичному училищі й університеті дало респондентці М. достатній рівень володіння українською мовою, щоб після повномасштабного вторгнення її російсько-український білінгвізм змінився на українсько-російський, і українська стала її домінантною мовою. Ще раніше М. іноді намагалася розмовляти із сином українською, щоб допомогти йому долати труднощі з навчанням в українськомовній школі.

Респондентка І. активніше почала послуговуватися українською мовою, коли її молодша дочка пішла до українськомовної школи. Вона сказала про свідоме рішення віддати дочку до школи з українською мовою навчання: *«По-перше треба було вже пристосовуватися до української мови, і оточення, я вже розуміла, що навчання в вишах, треба було все ж таки українською мовою. Я розуміла, що для дитини так буде краще. Ну і я розуміла, якщо я тут проживаю, я повинна знати цю мову, і діти мої повинні знати цю мову»* (І., рос., 54 р., ж., Обухів, Київ. обл.). Мовою на-

вчання її дочки в університеті також була українська. Респондентка І. вже в дорослому віці здобувала вищу освіту державною мовою. І української мови в її житті ставало більше. Під час першого інтерв'ю вона зазначила, що вже починає сприймати українську як рідну поряд із російською.

Респондентка С. освіту здобувала російською мовою. Через те, що її батько був військовим, родина постійно переїжджала. С. за цей час змінила кілька шкіл. І в різних частинах Радянського Союзу вона навчалася лише російською мовою. Потім цією ж мовою навчалася в училищі в Росії на вчителя молодших класів. Після переїзду до України С. намагалася вступити до вишу, проте незнання української мови завадило їй. Під час роботи у сфері торгівлі вона послуговувалася лише російською. А царина освіти була тим простором, де респондентка бачила реальне функціонування української мови. Завдяки навчанням в освітніх закладах українською мовою її дочка виросла двомовною: *«А дочка з народження, в садочок ходила на українській мові, школу закінчила українською, інститут. Она знает оба, два, она говорит по-русски, по-украински. Она работает, то есть у неё вообще преград нет»* (С., рос., ж., 54 р., Київ). Інформантка С. розповідала про класного керівника дочки, яка проводила збори лише українською. Хоч освіта респондентки була повністю російськомовною, але досвід її дитини в цій галузі сформував уявлення про абсолютну доцільність застосування української мови в освіті в Україні. Проте самій респондентці не вдалося на високому рівні опанувати українську. На це, безперечно, вплинули російська мова її освіти в дитячі та юнацькі роки, а також російськомовне середовище Києва та найближче оточення. Домінантною мовою комунікації для неї досі є російська.

Проаналізовані мовні біографії громадян України різного етнічного походження продемонстрували, що первинно для них російська мова була мовою міжетнічного спілкування, а для всіх опитаних жінок — також і рідною. Протягом життя відбулося зміщення функцій міжетнічного і загалом публічного спілкування від російської до української мови, але різною мірою. Це супроводжувалося усвідомленням ролі української мови як державної.

Дослідження засвідчило, що ставлення до мов є динамічним, воно формується та зазнає змін протягом життя людини. Найбільший вплив на формування ставлення до мов оповідачів мовних біографій мали такі чинники, як: мовне середовище, близькі люди, життєвий досвід, освіта; важлива роль суспільно-політичних і психологічних чинників. Спосіб поєднання різних чинників, переважання одного над іншими різняться для кожного респондента.

Мовна біографія азербайджанця свідчить про визначальну вагу близьких людей і мовного середовища населеного пункту його проживання. Завдяки тому, що респондент оселився в селищі, де домінувала українська мова, мав позитивний приклад мовної та культурної адаптації старшого брата й матері до країни міграції, у нього сформувалося позитивне ставлення до української мови і сприйняття її як ще однієї рідної. Без-

перечно, важливу роль відіграло й те, що українська мова була рідною для його матері.

Мовні біографії респонденток російського походження, а також респондентки вірмено-українського походження з рідною російською мовою продемонстрували вплив суспільно-політичних, психологічних чинників та освіти. Усі три респондентки позитивно сприймали українську мову як мову освіти. Не завжди це позитивне бачення поширювалося і на інші сфери чи впливало на мовні практики. Проте здобуті під час навчання знання, високий рівень компетенції давали змогу з більшою готовністю сприймати українську мову як свою і полегшували перехід на українську. Натомість недостатній рівень знань української мови ставав перешкодою на шляху такого прийняття.

Інформанти по-різному сприймали суспільно-політичні події, зокрема Революцію Гідності, війну Росії проти України (з 2014 р.), повномасштабне вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 р., що впливали на їхнє ставлення до мов. Ті, для кого рідною є російська, важко переживають російську агресію в Україні, відчувають внутрішній конфлікт: з одного боку, вони засуджують загарбницькі дії Росії, починають більше використовувати українську мову або й зовсім змінюють мову спілкування на українську, відмовляються від російської літератури, з іншого, — російська мова й надалі є мовою їх комунікації з батьками, а для представниць російського етносу — частиною їхньої етнічної ідентичності.

Застосування саме методу мовних біографій дало змогу поглиблено проаналізувати ставлення до мов і засвідчити важливість і складність цієї проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

- Вишняк О. (2008). Ставлення українських громадян до питання про статус мов у державі. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом* (с. 144—156). Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.
- Гентшель Г., Целер Я. (2017). Мови і коди в центральних регіонах України: думки та атитюди. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 103—127.
- Залізник Г.М., Масенко Л.Т. (2001). *Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній*. Київ: Видавничий дім «КМ Академія».
- Кузнецова Т.В. (2022). Ставлення до української мови крізь мас-медійні окуляри. Погляд із Одеси (2014—2021). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, 33(72), 6/2, 182—190. <http://surl.li/pjvtw> (дата звернення: 10.10.2023).
- Кулик В. (2015). Еволюція мовних уявлень і настанов українських громадян за останнє десятиліття. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*, 4(78), 159—173.
- Кулик В. (2023). Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022. *Збруч*. (дата звернення: 20.09.2023).
- Михальчук О. (2015). Ставлення до мови в координатах мовної поведінки: український контекст. *Studia ucrainica Varsoviensia*, 3, 135—143.
- Палінська О. (2012). Ставлення мовців до львівського мовлення: методика «парних масок». *Мова і суспільство*, 3, 257—264.
- Палінська О. (2020). Метамовні рефлексії і дискурсивні практики мешканців Центральної України. *Мовознавство*, 5, 28—49.

- Соколова С.О. (2023а). (ред.). *Територіальні та соціокультурні умови функціонування української мови в Україні: монографія* [автори: С.О. Соколова, М.О. Гонтар, О.М. Данилевська, Г.М. Залізник, Л.Т. Масенко, О.Г. Руда, В.М. Труб, І.М. Цар]. Київ. <http://surl.li/parrp> (дата звернення: 20.09.2023).
- Соколова С.О. (2023б). Зміни у ставленні українців до мов на тлі повномасштабного вторгнення Росії в Україну. *Українська мова*, 1(85), 3—19. <http://doi.org/10.15407/ukrmoва2023.01.003>
- Яворська Г.М. (2000). *Прескриптивна лінгвістика як дискурс. Мова, культура, влада*. Київ: Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.
- Agheysi R., Fishman J.A. (1970). Language Attitude Studies: A Brief Survey of Methodological Approaches. *Anthropological Linguistics*, 12(5), 137—157. <http://www.jstor.org/stable/30029244> (дата звернення: 14.08.2023).
- Allport G.W., Cantril H. (1934). Judging personality from voice. *Journal of Social Psychology*, 5, 37—55.
- Baker C. (1992). *Attitude and language* (pp. x + 173). Multilingual Matters LTD: Clevedon — Philadelphia — Adelaide.
- Bilaniuk L. (1997). Matching guises and mapping language ideologies in Ukraine. *Texas Linguistic Forum*, 37, 298—310.
- Cargile A.C., Giles H., Ryan E.B & Bradac J. (1994). Language attitudes as a social process: A conceptual model and new directions. *Language & Communication*, 14(3), 211—236.
- Dragojevic M., Fasoli F., Cramer J. & Rakić T. (2021). Toward a Century of Language Attitudes Research: Looking Back and Moving Forward. *Journal of Language and Social Psychology*, 40(1), 60—79. <https://doi.org/10.1177/0261927X20966714>
- Gardner R.C. & Lambert W.E. (1972). *Attitudes and Motivation in Second-Language Learning*. Rowley, Massachusetts: Newbury House.
- Gardner R.C. (1982). Language attitudes and language learning. E.B. Ryan & H. Giles (Eds.), *Attitudes towards Language Variation: Social and Applied Contexts* (pp. 132—147). London: Edward Arnold.
- Garrett P. (2010). *Attitudes to Language (Key Topics in Sociolinguistics)*. Cambridge University Press.
- Harrison K. (2021a). Attitudes towards linguistic variation in the Ukrainian community in the United Kingdom. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. <https://doi.org/10.1080/13670050.2021.1931019>
- Harrison K. (2021b). “In Ukrainian, Please!”: Language Ideologies in a Ukrainian Complementary School. *Languages*, 6(4), 179. <https://doi.org/10.3390/languages6040179>
- Karatsareas P. (2022). Semi-Structured Interviews. Ruth Kircher and Lena Zipp (Eds.), *Research Methods in Language Attitudes* (pp. 99—113). Cambridge University Press.
- Kircher R. & Zipp L. (Eds.). (2022). *Research Methods in Language Attitudes* (p. 475). Cambridge University Press.
- Kulyk V. (2007). The Demography of Language Practices and Attitudes in Ukraine. *Harvard Ukrainian Studies*, 29(1/4), 295—326. <http://www.jstor.org/stable/41304509> (дата звернення: 14.08.2023).
- Kulyk V. (2011). “Beliefs about language status and corpus in focus group discussions on the Ukrainian language policy”. *International Journal of the Sociology of Language*, 212, 69—89. <https://doi.org/10.1515/ijsl.2011.047>
- Kulyk V. (2017). Language Attitudes in Independent Ukraine: Differentiation and Evolution. *Harvard Ukrainian Studies*, 35(1/4), 265—292. <http://www.jstor.org/stable/44983544> (дата звернення: 14.08.2023).
- Labov W. (1966). *The social stratification of English in New York City*. Washington DC: Center for Applied Linguistics.
- Lambert W.E., Hodgson R.C., Gardner R.C. & Fillenbaum S. (1960). Evaluational reactions to spoken languages. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 60(1), 44—51. <https://doi.org/10.1037/h0044430>
- Pchelintseva O. (2023). War, Language and Culture: Changes in cultural and linguistic attitudes in education and culture in central Ukraine after February 24, 2022. *Zeitschrift für Slawistik*, 68(3), 398—418.

- Pear T.H. (1931). *Voice and personality*. New York: John Wiley and Sons.
- Ryan E.B. (1982). An integrated perspective for the study of attitudes towards language variation. E.B. Ryan, H. Giles (Eds.), *Attitudes towards language variation* (pp. 1—19). London: Edward Arnold Publishers.
- Ryan E.B., Giles H., & Hewstone M. (1988). The measurement of language attitudes. U. Ammon, N. Dittmar & K. Mattheier (Eds.), *Sociolinguistics: an international handbook of the science of language and society* (pp. 1068—1082). Berlin: Walter de Gruyter.

Статтю отримано 18.11.2023

REFERENCES

- Agheyisi, R., & Fishman, J.A. (1970). Language Attitude Studies: A Brief Survey of Methodological Approaches. *Anthropological Linguistics*, 12(5), 137—157. Retrieved August 14, 2023 from <http://www.jstor.org/stable/30029244>
- Allport, G.W., & Cantril, H. (1934). Judging personality from voice. *Journal of Social Psychology*, 5, 37—55.
- Baker, C. (1992). *Attitude and language* (pp. x + 173). Multilingual Matters LTD: Clevedon — Philadelphie — Adelaide.
- Bilaniuk, L. (1997). Matching guises and mapping language ideologies in Ukraine. *Texas Linguistic Forum*, 37, 298—310.
- Cargile, A.C., Giles, H., Ryan, E.B., & Bradac, J. (1994). Language attitudes as a social process: A conceptual model and new directions. *Language & Communication*, 14(3), 211—236.
- Dragojevic, M., Fasoli, F., Cramer, J., & Rakic, T. (2021). Toward a Century of Language Attitudes Research: Looking Back and Moving Forward. *Journal of Language and Social Psychology*, 40(1), 60—79. <https://doi.org/10.1177/0261927X20966714>
- Gardner, R.C. & Lambert, W.E. (1972). *Attitudes and Motivation in Second-Language Learning*. Rowley, Massachusetts: Newbury House.
- Gardner, R.C. (1982). Language attitudes and language learning. E.B. Ryan & H. Giles (Eds.), *Attitudes towards Language Variation: Social and Applied Contexts* (pp. 132—147). London: Edward Arnold.
- Garrett, P. (2010). *Attitudes to Language (Key Topics in Sociolinguistics)*. Cambridge University Press.
- Harrison, K. (2021a). Attitudes towards linguistic variation in the Ukrainian community in the United Kingdom. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. <https://doi.org/10.1080/13670050.2021.1931019>
- Harrison, K. (2021b). “In Ukrainian, Please!”: Language Ideologies in a Ukrainian Complementary School. *Languages*, 6(4), 179. <https://doi.org/10.3390/languages6040179>
- Hentschel, G., & Zeller, J. (2017). Languages and Codes in the Central Regions of Ukraine: Opinions and Attitudes. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 1, 103—127 (in Ukrainian).
- Karatsareas, P. (2022). Semi-Structured Interviews. Ruth Kircher and Lena Zipp (Eds.), *Research Methods in Language Attitudes* (pp. 99—113). Cambridge University Press.
- Kircher, R. & Zipp, L. (Eds.). (2022). *Research Methods in Language Attitudes* (p. 475). Cambridge University Press.
- Kulyk, V. (2007). The Demography of Language Practices and Attitudes in Ukraine. *Harvard Ukrainian Studies*, 29(1/4), 295—326. Retrieved August 14, 2023 from <http://www.jstor.org/stable/41304509>
- Kulyk, V. (2011). “Beliefs about language status and corpus in focus group discussions on the Ukrainian language policy”. *International Journal of the Sociology of Language*, 212, 69—89. <https://doi.org/10.1515/ijsl.2011.047>
- Kulyk, V. (2015). The evolution of language beliefs and attitudes of Ukrainian citizens for the last decade. *Scientific notes of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 4(78), 159—173 (in Ukrainian).

- Kulyk, V. (2017). Language Attitudes in Independent Ukraine: Differentiation and Evolution. *Harvard Ukrainian Studies*, 35(1/4), 265–292. Retrieved August 14, 2023 from <http://www.jstor.org/stable/44983544>
- Kulyk, V. (2023). Language and identity at the end of 2022. *Zbruch*. Retrieved September 20, 2023 from <https://zbruc.eu/node/114247> (in Ukrainian).
- Kuznietsova, T.V. (2022). Attitudes towards the Ukrainian language through mass media glasses: a view from Odesa. *Scientific notes of V.I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Journalism*, 33(72), 6/2, 182–190. Retrieved October 10, 2023 from <http://surl.li/pjvtw> (in Ukrainian).
- Labov, W. (1966). *The social stratification of English in New York City*. Washington DC: Center for Applied Linguistics.
- Lambert, W.E., Hodgson, R.C., Gardner, R.C., & Fillenbaum, S. (1960). Evaluational reactions to spoken languages. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 60(1), 44–51. <https://doi.org/10.1037/h0044430>
- Myhalchuk, O. (2015). Attitudes to language from the perspective of linguistic behaviour: the case of Ukraine. *Studia ukrainica Varsoviensia*, 3, 135–143 (in Ukrainian).
- Palinska, O. (2012). The attitude of speakers to “Lviv regional dialect” (the matched guise technique). *Language and Society*, 3, 257–264 (in Ukrainian).
- Palinska, O. (2020). Metalinguistic reflections and discourse practices of the inhabitants of Central Ukraine. *Movoznavstvo*, 5, 28–49 (in Ukrainian).
- Pchelintseva, O. (2023). War, Language and Culture: Changes in cultural and linguistic attitudes in education and culture in central Ukraine after February 24, 2022. *Zeitschrift für Slawistik*, 68(3), 398–418.
- Pear, T.H. (1931). *Voice and personality*. New York: John Wiley and Sons.
- Ryan, E.B. (1982). An integrated perspective for the study of attitudes towards language variation. E.B. Ryan, H. Giles (Eds.), *Attitudes towards language variation* (pp. 1–19). London: Edward Arnold Publishers.
- Ryan, E.B., Giles, H., & Hewstone, M. (1988). The measurement of language attitudes. U. Ammon, N. Dittmar & K. Mattheier (Eds.), *Sociolinguistics: an international handbook of the science of language and society* (pp. 1068–82). Berlin: Walter de Gruyter.
- Sokolova, S.O. (2023a). (Ed.). *Territorial and sociocultural conditions of functioning of the Ukrainian language in Ukraine: monograph* [authors: S.O. Sokolova, M.O. Hontar, O.M. Danylevska, H.M. Zalizniak, L.T. Masenko, O.H. Ruda, V.M. Trub, I.M. Tsar]. Kyiv. Retrieved September 20, 2023 from <http://surl.li/parnp> (in Ukrainian).
- Sokolova, S.O. (2023b). Changes in the attitude of Ukrainians to languages against the background of the full-scale russian invasion of Ukraine. *Ukrainian language*, 1(85), 3–19. <http://doi.org/10.15407/ukrmova2023.01.003> (in Ukrainian).
- Vyshniak, O. (2008). The attitude of Ukrainian citizens to the issue of the status of languages in the state. *Language situation in Ukraine: between conflict and consensus* (pp. 144–156). Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Yavorska, H.M. (2000). *Prescriptive linguistics as a discourse. Methodological, sociolinguistic and ethno-cultural aspects* (p. 286). Kyiv: Instytut movoznavstva im. O.O. Potebni NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Zaliznyak, H.M., & Masenko, L.T. (2001). *Language situation in Kyiv: the present day and the future*. Kyiv: Vydavnychiy dim “KM Akademiia” (in Ukrainian).

Received 18.11.2023

Maryna Hontar, Candidate of Sciences in Philology, Junior Researcher in the Department of Stylistics, Culture of Language, and Sociolinguistics Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: hontar.m@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1768-2805>

ATTITUDES TOWARDS THE LANGUAGES OF UKRAINIANS OF VARIOUS ETHNIC ORIGINS DURING THE FULL-SCALE WAR

The article reveals the peculiarities of attitudes towards the Ukrainian and Russian languages by Ukrainians of different ethnic origins based on their language biographies. It has been shown that attitudes towards language are dynamic. They have been forming and changing throughout a person's life, primarily under the influence of such factors as social and historical events, language environment, education, close people, and psychological aspects. The language biography of an Azerbaijani male illustrated the effect of the language environment and close people on his attitude towards the Ukrainian language. The language biographies of female respondents of Russian origin, as well as a female respondent of Armenian-Ukrainian origin with Russian as her mother tongue, demonstrated the influence of education, psychological and socio-political factors (The Revolution of Dignity 2013–2014, the Russian war against Ukraine (since 2014), and the full-scale invasion in 2022). Attitudes toward languages are linked to the socio-political circumstances in which a person lives. The environment or events affect a person's emotions, which in turn influence attitudes toward languages. Representatives of the Russian ethnic group are experiencing a difficult time during the Russian aggression in Ukraine. They have an internal conflict; on the one hand, they are beginning to use the Ukrainian language more, but on the other hand, Russian continues to be part of their ethnic identity and the dominant language of communication. At the same time, we see different levels of rejection of everything related to the Russian aggressor: condemnation of the aggressor's actions, refusal of Russian literature, and language shift from Russian to Ukrainian.

Keywords: *language attitudes, sociolinguistics, bilingualism, Ukrainian, Russian, Russian war against Ukraine.*